

RECENZJA

Katalog druków śląskich XV-XVIII wieku ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Oprac. Małgorzata Minkowska, Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 2020, ss. 287, il., Osso Wczoraj i Dziś; ISBN 978-83-66267-12-1

W swojej wielowiekowej historii Śląsk znajdował się w granicach kilku państw¹, ukształtował się jako region administracyjnie podzielony na Dolny i Górny Śląsk, zamieszkiwało go społeczeństwo wieloetniczne, wielokulturowe, przyjmujące różne konfesje i komunikujące się równolegle w kilku językach. Opracowanie jego dziedzictwa kulturowego wymaga zatem uwzględnienia tej specyfiki i przyjęcia kilku założeń dotyczących zasięgu terytorialnego, językowego, chronologicznego, formalno-wydawniczego, osobowego oraz zastosowania związanej z tym klasyfikacji silesiaków.

Koncepcja *Katalogu druków śląskich XV-XVIII wieku ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*

Podstawową kwestią staje się ustalenie granic terytorialnych, które określają zasięg prowadzonych analiz². W *Katalogu druków śląskich XV-XVIII wieku*

¹ Stąd m.in. *Bibliografię Historii Śląska* opracowują Uniwersytet Wrocławski, Herder Institut w Marburgu oraz Slezské zemské muzeum w Opawie (pierwszy wspólny tom opublikowano w 1996 r.), a dawne piśmiennictwo śląskie jest rejestrowane przez bibliografie retrospektywne polskie i niemieckie.

² Przykładowo *Bibliografia Historii Śląska* obejmuje materiały dotyczące obszaru historycznego Śląska i terenów z nim związanych, z zachodnią granicą na rzece Ostrawicy i południowo-zachodnią na rzece Opawie oraz część Łużyc, ziemie księstwa oświęcimskiego aż do 1457 r., a nawet poszczególne śląskie miejscowości. W *Bibliografii Śląskiej* z kolei dobór materiałów zależy od współczesnego podziału administracyjnego, uwzględniono ponadto miejscowości historycznie śląskie oraz prace dotyczące historii Śląska w granicach Czech oraz polskiej mniejszości narodowej zamieszkującej te tereny. W katalogach i bibliografiach rejestrujących książkę dawną najczęściej stosowany jest podział wg granic historycznych Śląska, z uwzględnieniem różnych związków kulturowych i personalnych. Podejmowane są również projekty, które mają na celu rejestrację wszystkich druków wydanych na Śląsku, Pomorzu i w Prusach Wschodnich, jak *Wspólne dziedzictwo europejskie (1992-2002)*, dzięki któremu przygotowano katalog mikrofilmów druków śląskich, pomorskich i pruskich XVI-XVIII w. W realizacji projektu uczestniczyły Biblioteka Narodowa w Warszawie,

ze zbiorów *Zakładu Narodowego im. Ossolińskich* (dalej *Katalog*) rejestrowane są druki „wydawane na Śląsku w jego historycznych granicach”, wraz z takimi miastami, jak Görlitz w Saksonii czy nieformalna stolica Śląska Cieszyńskiego Opawa (*Wstęp*, s. 7), czyli obszar „dzisiejszego Dolnego Śląska razem z największym miastem regionu, Wrocławiem, a także Legnicą, Oleśnicą, Brzegiem i innymi większymi ośrodkami” (*Wstęp*, s. 9). Bogate piśmiennictwo powstające w tym regionie było tworzone w kilku językach, głównie w polskim, niemieckim, czeskim i po łacinie³, stąd katalogi mogą obejmować piśmiennictwo w jednym języku⁴ bądź uwzględniać druki wydawane w każdym z tych języków, jak przyjęto w omawianym *Katalogu* (*Wstęp*, s. 8-9). Dodatkowym kryterium doboru jest zasięg chronologiczny opracowań: może odnosić się do piśmiennictwa konkretnej epoki lub epok⁵ lub obejmować okres publikowania książki od XV do XVIII w. (*Wstęp*, s. 7).

Kolejną kwestią jest ustalenie typu rejestrowanych druków⁶, co w oczywisty sposób jest związane z charakterem opisywanej kolekcji. *Katalog* zawiera wydawnictwa zwarte i ciągłe. Do pierwszych należy klasyka antyku (teksty Wergiliusza, Horacego, Terencjusza) i pisma humanistów, m.in. Erazma z Rotterdamu, literatura piękna autorów polskich i niemieckich (na uwagę zasługuje piśmiennictwo kręgu kluczborsko-byczyńskiego oraz tzw. śląskiej szkoły poetyckiej) oraz literatura naukowa (różnego rodzaju podręczniki, dzieła historyczne, biograficzne, przyrodnicze, geograficzne, numizmatyka itp.), druki muzyczne i religijne (w tym modlitewniki, druki liturgiczne, paraliturgiczne), a także utwory okolicznościowe. Do drugich można zaliczyć druki ulotne (np. reklamowe, zarządzenia władz świeckich i duchownych), czasopisma i kalendarze (*Wstęp*, s. 22). Były one wydawane na Śląsku, zarówno w znaczących centrach drukarstwa, jak i mniejszych ośrodkach, takich jak Wrocław, Legnica, Oleśnica, Głogów, Brzeg, Opawa, Görlitz, Świdnica, Kłodzko, Ścinawa, Jawor, Nysa, Strzegom, Jelenia Góra. W ten sposób *Katalog* pozwala na

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Książnica Pomorska w Szczecinie, Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, Bawarska Biblioteka Państwowa w Monachium.

³ Znane są także druki z tego regionu w językach hebrajskim, greckim czy arabskim.

⁴ Do klasycznych opracowań należą bibliografie piśmiennictwa polskiego na Śląsku, jak tzw. Śląski Korbut (ukazał się w 1980 r. tom 2, obejmujący piśmiennictwo polskie XVII i XVIII w.), czy Pawła Musioła *Piśmiennictwo polskie na Śląsku do początków XIX wieku* (1970) lub katalogi piśmiennictwa polskiego na Śląsku.

⁵ Przykładowo taki charakter mają znane katalogi: *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVI* (1965), *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Polonica wieku XVII* (1991-1997) czy *Polonica i silesiaca XVI wieku w zbiorach Biblioteki Śląskiej* (2013).

⁶ Powstały bibliografie konkretnych typów dokumentów, związanych ze Śląskiem, takich jak periodyk, kancjonał, kalendarz, druk okolicznościowy (por. projekt *Handbuch des personalen Gelehenheitsschriftums in europäischen Bibliotheken und Archiven*).

wzbogacenie wiedzy o produkcji lokalnych warsztatów typograficznych⁷, przy czym należało rozważyć problem fikcyjnych miejsc druku, ustalanych zgodnie z aktualnymi badaniami⁸. Co więcej, kryterium miejsca tłoczenia druków, które przede wszystkim decydowało o doborze materiałów w *Katalogu*, wpłynęło na pominięcie druków, których jedynie twórcy byli w różny sposób związani ze Śląskiem (np. przez autorstwo, pochodzenie lub dedykacje) lub publikacji tylko omawiających sprawę tego regionu⁹.

Oprócz wymienionych uwarunkowań o zawartości *Katalogu* zadecydował charakter zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Profil kolekcji Józefa Maksymiliana Ossolińskiego kształtował się w trzech zasadniczych etapach: pierwszy trwał do 1795 r., wówczas Ossoliński kolekcjonował głównie literaturę europejską, prace historyczne i źródłowe, a następnie w latach pobytu w Wiedniu (1795-1804) i w okresie 1805-1826, gdy gromadził przede wszystkim polonika, we współpracy z Samuelem Bogumiłem Lindem¹⁰. W 1817 r. Franciszek I podpisał *Ustanowienie familijne*, w ten sposób została zatwierdzona fundacja, zgodnie z którą na potrzeby Zakładu miano nabywać głównie druki polskie i słowiańskie¹¹, przy czym zbiory powiększały się także dzięki wymianie oraz licznym darom¹² i depozytom, m.in. księgozbiorom Lubomirskich, Stanisława Wronowskiego, Eugeniusza Brodzkiego, Grzegorza Szymonowicza, Jana Nargielewicza, Aleksandra i Kaliksta Ponińskich, Gwalberta Pawlikowskiego, Jana Cieńskiego. W organizacji Biblioteki do istotnych zmian doszło w latach wojny 1939-1945 r. Wówczas zasoby Ossolineum

⁷ Może to stanowić uzupełnienie znanych prac poświęconych drukarstwu śląskiemu autorstwa Bronisława Kocowskiego, Marty Burbianki, Aleksandry Mendykowej czy szerzej opracowań dotyczących dziejów książki i bibliotek, ostatnio zob. bibliografię analityczną D. Haberland, W. Karlak, B. Kwoka: *Kommentierte Bibliographie zum Buch- und Bibliothekswesen in Schlesien bis 1800*. München 2010 (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, 39).

⁸ Uwzględniono jednak jeden najpewniej suprascki druk (*Wstęp*, s. 11).

⁹ Takie kryterium przyjęto m.in. w katalogu *Polonica i silesiaca XVI wieku w zbiorach Biblioteki Śląskiej* (T. 1-2; 2013), należy zaznaczyć, że silesiaka były traktowane przez Estreichera i innych bibliografów jako polonika lub śląskie polonika.

¹⁰ J.A. Kosiński, *Biblioteka fundacyjna Józefa Maksymiliana Ossolińskiego*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 47

¹¹ Por. *Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich ustawy, przywileje i rzeczy dziejów jego dotyczące*, wydał W. Bruchnański, Lwów 1928, s. 7. Celami Zakładu nadal jest „utrzymywanie Narodowej Biblioteki Ossolineum i pomnażanie jej zbiorów, zwłaszcza w zakresie humanistyki polskiej i słowiańskiej oraz ich opracowywanie i upowszechnianie”, zob. rozdział 2, par. 6 Statutu Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (<https://ossolineum.pl/index.php/aktualnosci/historia-znio/statut-fundacji-znio/>, dostęp 30.12.2020), por. ustawę z 5 stycznia 1995 r. o fundacji, gdzie uznano, że Zakład jest „skarbnicą polskiego dziedzictwa kulturalnego” (<https://ossolineum.pl/index.php/aktualnosci/historia-znio/ustawa-o-fundacji-zaklad-narodowy-im-ossolinski-dz-u-1995-nr-23-poz-121-oraz-jej-nowelizacje/> dostęp 20.11.2020)

¹² Por. J.A. Kosiński, M. Turala, *Ofiarodawcy Biblioteki Ossolineum 1817-1848*, Wrocław 1968, s. 8-9

połączono m.in. z Biblioteką Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego oraz zbiorami Dzeduszyckich, następnie doszło do ich znacznego przemieszczania. W tej historycznej lwowskiej kolekcji Ossolineum dominowały polskie silesiaka (*Wstęp*, s. 11).

Po 1945 r. do Ossolineum we Wrocławiu (podobnie jak do wielu bibliotek naukowych w tym okresie, które porządkowały swoje zbiory¹³), przekazywano fragmenty księgozbiorów historycznych, takie jak m.in. Biblioteka Branickich-Tarnowskich z Suchej, część zbiorów Lubomirskich z Przeworska, kupiono następnie zbiór Jerzego Samuela Bandtkiego z Cieplic bądź przyjmowano dary (jak kolekcję Jana Nowaka-Jeziorańskiego). W związku z nową lokalizacją zakładu we Wrocławiu do zbiorów Książnicy trafiały niejednokrotnie dzieła niezwiązane z kulturą polską, a stanowiące pozostałości bibliotek prywatnych i publicznych śląskiej arystokracji, np. hrabiów Yorck z Oleśnicy Małej (*Wstęp*, s. 13). Jedną z najznamienitszych była biblioteka rodu Schaffgotschów, którą przejęto w 1949 r. We *Wstępie* (s. 14) lakonicznie i nieco eufemistycznie zaznaczono, że „po II wojnie światowej rodzina Schaffgotschów opuściła Cieplice, zostawiając księgozbiór i pałac wraz z wyposażeniem. Cenne zbiory rozdzielono między różne biblioteki polskie”. W rzeczywistości dzieje poszlacheckich bibliotek na Śląsku po 1945 r. wyglądały znacznie bardziej burzliwie. Skala zniszczeń oraz plądrowania bibliotek ponemieckich na Śląsku osiągnęła takie rozmiary, że już 9 VII 1945 r. ministerstwo oświaty wydało specjalną instrukcję w celu zabezpieczenia tych często bezcennych zbiorów. W raporcie z 1955 r. kierownictwo Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Katowicach uznało, że „był ku temu najwyższy czas”¹⁴. Dzięki reakcji władz centralnych udało się uratować znaczną część biblioteki Schaffgotschów, której znaczący fragment trafił do zbiorów Ossolineum. Kolejną cenną kolekcją, przejętą przez Książnicę w latach 1953-1954 (transporty nadzorował m.in. ówczesny dyrektor Ossolineum), była biblioteka opactwa benedyktynów w Krzeszowie k. Kamiennej Góry, która obejmowała „około 70 tys. woluminów, numizmaty, grafikę dewocjonalną (z XVIII-XXw.), obrazki na szkłe z obszaru Dolnego Śląska i kolekcję filatelistyczną”¹⁵, w tym 3251 starych druków (*Wstęp*, s. 12). Ponadto znajdowały się tu fragmenty zbiorów przesiedlonych mieszkańców

¹³ W ten sposób do zasobu Biblioteki Śląskiej włączono książki ze zbiorów Szembeków, Oppersdorffów i Gimnazjum Nyskiego, gdzie wcześniej znalazły się druki z klasztorów w Henrykowie, Wrocławiu i Nysie.

¹⁴ Zob. S. Donig, *Adel ohne Land – Land ohne Adel? Lebenswelt, Gedächtnis und materielle Kultur des schlesischen Adels nach 1945*, Adel in Schlesien, Band 4 [Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Band 49], Oldenbourg 2019, s. 331.

¹⁵ A. Franczyk-Cegła, *Losy biblioteki benedyktynów z Krzeszowa*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2019, nr 2, s. 32. Wywieziono także regały biblioteczne i sprzęt intrologatorni, a nawet część ubrań, tamże, s. 35. Należy dodać, że w *Katalogu* to opracowanie jest wymienione jako „w druku” w „Roczniku Ziemi Zachodnich” (*Wstęp*, s. 13), co należało zweryfikować.

Krzeszowa (dawnego Grüssau). Do Ossolineum włączono również najcenniejsze druki z bibliotek instytucjonalnych, w tym dawnej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu (która zawierała księgozbiór Thomasa Rehdigera, znanego wrocławskiego kolekcjonera, humanisty i patrycjusza, oraz księgozbiory parafii św. Marii Magdaleny i św. Bernardyna we Wrocławiu) oraz gimnazjów w Głogowie, Zgorzelcu i Wrocławiu (*Wstęp*, s. 13).

Struktura *Katalogu druków śląskich XV-XVIII wieku ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*

Katalog ukazał się jako kolejny tom serii „Osso Wczoraj i Dziś”, w której są publikowane książki „propagujące historię oraz bieżącą działalność Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”¹⁶. Jego struktura i opracowanie graficzne¹⁷ nawiązują do wydanego w 2017 r. *Katalogu druków XVI wieku z historycznej kolekcji Ossolineum* (red. D. Sidorowicz-Mulak i in.).

We *Wstępie* (s. 7-23) przedstawiono koncepcję, zakres i zasięg *Katalogu*. Autorka omówiła najważniejsze polskie i niemieckie bibliografie oraz katalogi dotyczące druków śląskich, a także przedstawiła najnowsze projekty związane z rejestracją piśmiennictwa tego regionu. Następnie zawarła rys drukarstwa na Śląsku, zwróciła przy tym uwagę na najbardziej znane oficyny z Wrocławia¹⁸, Legnicy¹⁹, Oleśnicy²⁰, Görlitz²¹, Nysy²², Głogowa²³, Brzegu²⁴, Kłodzka²⁵. Kolejno został zamieszczony zarys kształtowania się kolekcji silesiaków „przechowywanych w Dziale Starych Druków Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” (*Wstęp*, s. 11). Okazuje się, że silesiaka stanowią ok. 3% zbiorów Ossolineum, zbiór liczy 1700 woluminów (tamże). Autorka *Katalogu* wymieniła najważniejsze źródła wpływu tych druków do Książnicy, zarówno w okresie lwowskim, jak i we Wrocławiu. W przypadku najistotniejszych kolekcji zostały omówione zespoły proveniencyjne. Następnie ukazano wybrane, najcenniejsze, często unikatowe zabytki drukarstwa na Śląsku, do których

¹⁶ Wydawnictwo Ossolineum <https://wydawnictwo.ossolineum.pl/products/category/osso-wczoraj-i-dzis-26> (dostęp 1.12.2020).

¹⁷ Projekt Roberta Olesia (d2d.pl).

¹⁸ Kaspra Elyana, Konrada Baumgartena, Andreasa Wincklera, Crispina i Johanna Scharffenberów, Geoga Baumanna, Karla Wilhelma Grassa, Kornów.

¹⁹ Christoph Froschauer, Nikolaus Schneidera, Schneiderów, Wätzoldów.

²⁰ Chaima Schwartz, Samuela Helicza, Kaspra Richtera, Johanna Bössemesera (czy nie Bösemesera?), Johanna Seyfferta, Gottfrieda Guntzela i Christoph Wätzolda.

²¹ Ambrosiusa Fritscha i Hansa Rambau.

²² Johanna Creutzigera i Andreasa Reinheckela.

²³ Joachima i Wiganda Funcków.

²⁴ Kaspara Siegfrieda, Augustina Gründera, Christoph Tschorna, Trampów.

²⁵ Andreasa Franza Pega.

zaliczono m.in. inkunabuły, najstarsze druki XVI w., polonika, podręczniki, druki katolickie, polską literaturę ewangelicką, panegiryki, teksty funeralne i epitalamia, druki ulotne, prognostyki, literaturę podróżniczą.

Następnie w sposób bardzo lakoniczny (i niestety, niewystarczający dla sprawnego posługiwania się aparatem pomocniczym) został przedstawiony układ *Katalogu* oraz zasady opisu katalogowego (zgodnego z zasadami z *Katalogu druków XVI wieku z historycznej kolekcji Ossolineum*). W *Katalogu* przyjęto układ chronologiczny wg wieków, w jego obrębie alfabetyczny haseł autorskich (do trzech autorów) i rzeczowych, w ich obrębie zaś chronologiczny. Odrębnie zostały opisane kolejne egzemplarze edycji, zastosowano także odsyłacze autorskie. Zaznaczono, że przyjęta forma hasła „najczęściej występuje w bibliografiach” (*Wstęp*, s. 23), w praktyce hasła są podawane w formie narodowej, zgodnie z katalogiem NUKAT. Hasła tytułowe, np. Biblia, zestawiono, podając konkretną część i księgę, z określeniem języka publikacji. Hasła (i sygnatury) są oznaczone pismem półgrubym. W opisie druków „Starano się zachować wierny odpis tytułu, odwzorowując ówczesną ortografię i pisownię małych i dużych liter. Dotyczy to także adresu wydawniczego” (*Wstęp*, s. 23) oraz zamiennej pisowni „v” i „u”, czyli postąpiono zgodnie z zasadami polskiej wersji normy ISBD(A).

Poszczególne strefy opisu rozpoczynają się od akapitów, oznaczonych kropką; wszelkie uwagi pochodzące od osoby katalogującej podawano w nawiasach kwadratowych lub umieszczano w strefie uwag. Opis rozpoczyna hasło, numer katalogowy, następnie tytuł (podany w formie skróconej), oznaczenie wydania, adres wydawniczy (z uwzględnieniem daty dziennej, uzupełnień, nieustalonych miejsc druku i nazwiska drukarza, które oznaczano łacińskimi skrótami s.l., s.n.), objętość (określano paginację i foliację, z wyjątkiem czasopism i druków powyżej trzech tomów), technikę wykonania ilustracji (drzeworytowa, miedziorytowa) i format bibliograficzny. Następnie została zamieszczona literatura przedmiotu, cytaty uporządkowano alfabetycznie, z wykorzystaniem ich skrótów. W strefie uwag znalazły się dane uzupełniające, dotyczące tematyki ilustracji, cech typograficznych druków, np. tytułu czerwono-czarnego lub w ramce, w uzasadnionych przypadkach podawano informacje odnoszące się do zawartości druku (np. wymieniono księgi Starego Testamentu, zob. poz. 8) i jego domniemanego autorstwa lub rozwiązanego kryptonimu. Informowano o tekstach współwydanych. Umieszczano również opis cech szczególnych egzemplarza, takich jak noty rękopiśmienne, zdobienia, noty proveniencyjne i pieczętki własnościowe, tu również zastosowano odpowiednie skróty, np. JMO na oznaczenie woluminów z kolekcji J.M. Ossolińskiego (dołączano numer inwentarza G. Pawlikowskiego), określano przy tym charakter tych oznaczeń, np. nazwisko, ekslibris, pieczęć. Rejestrowano

defekty. W uproszczony sposób została opisana oprawa: wymieniano materiał, z którego została wykonana (np. pergamin, skóra, tekstura), rodzaj zdobień (np. tło złożone), określano wiek oprawy i stan jej zachowania (oraz fakt przeprowadzonej restauracji).

Wykaz skrótów bibliograficznych (s. 25-28) zawiera najbardziej znane katalogi, bibliografie i opracowania, zarówno tradycyjne, jak i cyfrowe. Spis liczy prawie 100 pozycji²⁶, jednak zaskakujący wydaje się brak *Katalogu druków XVI wieku z historycznej kolekcji Ossolineum*, zwłaszcza że w katalogu tym zamieszczono siedem druków wrocławskich i tekst Tobiasza Aleutnera, edycję z Görlitz 1599, zamieszczone także w *Katalogu*. Warto byłoby także uwzględnić *Katalog inkunabułów Biblioteki fundacji Wiktora hrabiego Baworowskiego we Lwowie* (Lwów 1932), w którym Rudolf Kotula bardzo szczegółowo opisał jeden z dwóch zawartych w *Katalogu* inkunabułów, czyli *Tractatus sacerdotalis de sacramentis* Mikołaja z Błonia (poz. 32)²⁷. W przypadku źródeł elektronicznych autorka katalogu nie zdecydowała się podać przy linkach do poszczególnych pozycji daty uzyskania dostępu, przez co niektóre z nich stają się bezużyteczne, np. link katalogu Biblioteki Cyfrowej Diecezji Legnickiej online (<http://bcdl.pl/dlibra>) prowadzi obecnie do portalu „prowadzonego przez fanów i dla fanów książek”. Katalog natomiast jest dostępny poprzez ogólną wyszukiwarkę Centralnego Katalogu Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES (<https://katalog.fides.org.pl/>, dostęp 06.01.2020). Dodatkowo w doborze linków zamieszczonych w wykazie wyraźnie brakuje konsekwencji, co niejednokrotnie utrudnia korzystanie z cyfrowych zasobów bibliotek oraz metakatalogów. Niektóre z linków prowadzą do głównych stron poszczególnych instytucji, np. skrót BNPOL online skierowuje do strony głównej Biblioteki Narodowej (<https://bn.org.pl/>), nie zaś bezpośrednio do katalogu tejże jednostki, a skrót ten sugeruje dodatkowo, że mamy do czynienia z katalogiem Cyfrowej Biblioteki Narodowej POLONA (<https://polona.pl/>, dostęp 02.01.2020). Niekonsekwencji w doborze linków znajdujemy więcej: o ile link <https://www.gateway-bayern.de/> faktycznie prowadzi do katalogu Bibliotheksverbund Bayern (w wykazie skrót „BVB online”), o tyle link <http://staatsbibliothek-berlin.de/> odnosi się do

²⁶ Z tego powodu najpewniej w niektórych opisach pominięto cytaty, np. w opisie *Monumenta Sepulcrorum* Tobiasza Fendta brakuje uwzględnienia cytatu IA 169.258, a w książce Tobiasza Aleutnera Genethliakon Siue Carmen oznaczenia VD 16 ZV385.

²⁷ Dopiero dzięki jego opisowi wiadomo, gdzie znajdowała się wspomniana karta z fragmentem aktu dotyczącego klarysek we Wrocławiu, czyli była „wyściółką” tylnej okładki. Z *Katalogu* (poz. 2) wynika tylko, że druk ten „zawiera kartę”, a ze wstępu do *Katalogu* – że kartę „dołączono” (s. 14). Dodatkowo w *Katalogu* zamieszczono opis: „Inicjały i rubryki czerwone i zielone, floratura na l. k. tekstu”, a we wstępie i pod podpisem tabeli 1 wyjaśniono, że chodzi nie o jedną, lecz o pierwszą kartę, tymczasem Kotula informuje, że to k. 10 została „ozdobiona inicjałem i ornamentem marginesowym w barwach czerw[onej] i ziel[onej], pochodzącym z ręki artystycznie bardzo niewyrobionej” (s. 17).

głównej strony Staatsbibliothek zu Berlin, podczas gdy dostęp do katalogu tej instytucji uzyskamy pod adresem <http://stabikat.de>²⁸.

Wykaz skrótów proveniencyjnych (s. 29) zawiera najczęściej powtarzające się w *Katalogu* oznaczenia własnościowe, czyli m.in. zbiór Ossolińskiego, kolekcję Branickich (Eugeniusza Brodzkiego (1843 r.), Stanisława Wronowskiego, Schaffgotschów, opactwa benedyktynów w Krzeszowie²⁹ oraz Biblioteki Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego³⁰. Następnie dodano *Wykaz skrótów* (s. 30), a po zrzębie głównym *Katalogu* zamieszczono topograficzny *Indeks drukarzy, księgarzy i nakładców* (s. 259-262). W porządku alfabetycznym według nazw miast podano oficyny drukarskie (przy nazwiskach drukarzy dodawano daty biograficzne), z przyporządkowanymi w układzie chronologicznym numerami pozycji z *Katalogu*³¹. W ten sposób indeks oprócz swojej zasadniczej funkcji, stanowi ważne źródło do badań nad kulturą książki na Śląsku, obrazuje bowiem nie tylko mapę ośrodków drukarskich od XV do XVIII w., ale także ukazuje krąg osób związanych z inicjatywami wydawniczymi, drukiem i dystrybucją książki w tym regionie.

Do najtrudniejszych prac związanych z funkcjonowaniem dawnej książki należą badania proveniencyjne. *Indeks proveniencji* (s. 263-275) zasługuje zatem na szczególną uwagę. Dzięki informacjom proveniencyjnym zawartym w opisach katalogu można bowiem prześledzić losy konkretnych woluminów, recepcję poszczególnych gatunków piśmiennictwa, a także rozprzestrzenianie się różnych idei. Indeks ten w układzie alfabetycznym grupuje nazwy dawnych właścicieli i użytkowników książek, prywatnych i instytucjonalnych, świeckich i duchownych. Wyszukiwanie ułatwia system odsyłaczy. Autorka starała się przy tym zapisy uzupełnić o zwięzłe dane biograficzne i faktograficzne, choć niekiedy udało się jedynie ustalić wiek zapiski. Warto jednak rozważyć sposób podawania tych informacji, np. z indeksu wiadomo, że do biblioteki opactwa benedyktynów w Krzeszowie należało 178 woluminów (z czego 35 posiadali cystersi). Wyliczenia te jednak zaczynają budzić wątpliwości, skoro uważna lektura pozwala zauważyć, że w indeks informuje raczej o numerze

²⁸ Przy tym skrót SBB online jest stosowany przez koleje szwajcarskie...

²⁹ Klasztor miał rangę opactwa, co także poświadcza napis na pieczęci. Por. M. Piđlypczak-Majerowicz, *Stare druki proveniencji zakonnej w Bibliotece Ossolineum*. Wrocław 2019.

³⁰ Początkowo była to Biblioteka Wiktora hr. Baworowskiego, a po śmierci fundatora – Biblioteka Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego, stąd mało precyzyjne jest potoczne określanie tej księżnicy jak Biblioteki Baworowskich (zob. *Wstęp*, s. 12, 14, 263).

³¹ Przykładowo, druk Andreasa Bartholomaeusa został wydrukowany w 1569 r. w Görlitz przez Ambrosiusa Fritscha, staraniem i nakładem (*cura et impensis*) Georgiusa Emricha, w indeksie widnieje odniesienie do drukarza (Fritsch Ambrosius), informacje o nim można znaleźć w tezaurysie CERL (<https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01443167> dostęp 10.11.2020), brakuje jednak uwzględnienia Georgiusa Emricha (Emericha), urodzonego w Kłodzku i również działającego w Görlitz (zob. tezaurus CERL <https://data.cerl.org/thesaurus/cnp00369144>, dostęp 10.11.2020)

pozycji, a nie o liczbie egzemplarzy. Okazuje się bowiem najpewniej, że w sytuacji, gdy instytucja dysponowała kilkoma egzemplarzami, ogólny numer odsyła do opisu wspólnego dla wszystkich, a dopiero z opisu poszczególnych egzemplarzy wiemy o ich cechach szczególnych, czego już nie zaznaczono w indeksie. Przykładowo poz. 127 nie informuje, że benedyktyni posiadali dwa egzemplarze książki, podana w indeksie poz. 1236 nie pozwala na bezpośrednie ustalenie, że było ich własnością kilka egzemplarzy, tymczasem dla badacza kultury zakonnej to istotna informacja. Podobnie poz. 1003 w indeksie nie oznacza, że opactwo miało jeden egzemplarz *Grüssauisches Josephbuch*, lecz trzy woluminy (1003a–c), dodatkowo odrębnie zaznaczono, że wolumin 1003b był prezentem na Wielkanoc 1936 r. dla „Benedikta, brata, cystersa z Krzeszowa” od pani Bürgel. Nic jednak nie świadczy o tym, że ten brat był cystersiem, raczej benedyktyinem, bowiem jak wiadomo w 1919 r. przejęli oni opactwo w Krzeszowie. Można wyodrębnić także inne książki, związane z tym ośrodkiem, np. wiadomo, że „Abs Matthaeus, cysters z Krzeszowa” użytkował cztery książki, a po jednej mieli opat Bernhard Rosa i ojciec Augustin itd. Należy zauważyć, że w Krzeszowie, jak w każdym opactwie reguły św. Benedykta, funkcjonowało kilka księgozbiorów: wspólny, nowicjatu (ten pozostał w Krzeszowie), opata, w refektarzu, infirmerii, kaznodziejski, były także zbiory zakonników, choć określane jako prywatne, w myśl reguły mogły być tylko traktowane *ad usum*. Zatem warto wszystkie te zbiory odpowiednio wykazać także jako własność opactwa (przydatne byłyby odsyłacze). Innym przykładem sposobu opracowania indeksu jest hasło *Wiktor Baworowski (1826-1894)*, które odsyła także do pozycji zakupionych po śmierci Fundatora przez bibliotekę jego fundacji (dodatkowo odsyłacz kieruje od Biblioteki Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego do księgozbioru kolekcjonera). W ten sposób osiem druków, pochodzących z księgozbioru Zygmunta Czarneckiego z Ruska (zbiór nabyła biblioteka fundacyjna w 1914 r.) zostało wykazanych jako druki pochodzące z biblioteki Wiktora hr. Baworowskiego. Odpowiednie rozróżnienie powinno być zatem uwzględnione w indeksie.

Kolejne indeksy to *Indeks rzeczowy osobowy* (s. 276-280) oraz *Indeks rzeczowy geograficzny* (s. 281-282). Tytuły sugerują, że w jednym porządku będą tu umieszczone hasła rzeczowe (czyli uwzględniające cechy treściowe dokumentów) oraz osobowe i geograficzne (czyli hasła wydzielone wg kryterium formalnego). Indeks zawiera jednak tylko hasła osobowe osób wymienionych w tytułach druków (z dodanymi datami biograficznymi i zwięzłą charakterystyką postaci) oraz nazwy geograficzne, również występujące w tytułach. Miejscowości przy tym podawane są wg obecnej nazwy, np. hasłem jest Krzeszów, a nie Grüssau. W tej sytuacji czy nie lepszym rozwiązaniem byłoby zastosowanie odpowiednich odsyłaczy, nie każdy czytelnik bowiem będzie bowiem znał nazwy miejscowości w różnych językach, funkcjonujące

w danym okresie, np. odsyłacz prowadzi od nazwy Królewiec do Kaliningrad, może warto byłoby dodać jeszcze nazwę łacińską Regiomons, zaznaczoną na druku (poz. 207 *Katalogu*).

W *Katalogu* zamieszczono także *Indeks ilustracji* (s. 283-286), w którym uwzględniono w układzie rzeczowym (przedmiotowym) motywy ilustracji wyszczególnionych w opisie rejestrowanych druków. Katalog uzupełnia 17 tablic z ilustracjami najcenniejszych druków (ich *Wykaz* zamieszczono na s. 287).

Katalog druków śląskich XV-XVIII wieku ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich mimo pewnych niekonsekwencji jego opracowania bez wątpienia stanowi cenne źródło dla badaczy zajmujących się problematyką kultury książki związanej ze Śląskiem. Ukazuje bowiem panoramę piśmiennictwa i jego recepcji, obrazuje stosunki wydawnicze, zwyczajnie kolekcjonerskie i ogólniej kształtowanie się przez kilka wieków wieloaspektowej kultury umysłowej tego niezwykle interesującego regionu.

Jolanta Gwioździk
Instytut Nauk o Kulturze
Uniwersytet Śląski, Katowice, Polska
jolanta.gwioździk@gmail.com
ORCID 0000-0002-2732-4115

Sławomir Oxenius
Lehrstuhl für Neuere und Neueste Geschichte Osteuropas und seiner Kulturen
Universität Passau, Pasawa, Niemcy
slawomir@oxenius.de
ORCID 0000-0002-7647-8073